

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และวิธีการทางปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological Approach) เพื่อวิเคราะห์ การศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งการศึกษาของชาติ การศึกษาภาค บังคับและการศึกษาขั้นพื้นฐาน และการศึกษาตามหลักศาสนาอิสลาม โดยเฉพาะการศึกษาใน สถาบันศาสนาและสถาบันการศึกษา ระหว่าง พ.ศ.2441 ถึง พ.ศ. 2549 ดังนี้

1. การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เพื่อศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการการศึกษาของชาวไทยมุสลิมสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อันเป็นการศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูล โดยมีขั้นตอนดังนี้

1.1 ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมหลักฐานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หลักฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการการศึกษาของชาวไทยมุสลิม ทั้งการศึกษาตามหลักอิสลามและการศึกษาตามแผนการศึกษาหลักของชาติ ตลอดจนหลักฐานที่นำมาวิเคราะห์ ได้แก่ สภาพแวดล้อมหรือบริบททางสังคม วัฒนธรรม นโยบายหรือปัจจัยในการพัฒนาประเทศ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง กฎหมาย และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ในบริบทภายในและต่างประเทศ

1.1.1 ข้อมูลที่ต้องการ แบ่งเป็นหลักฐานขั้นต้นหรือหลักฐานปฐมภูมิ (Primary Sources) และหลักฐานขั้นที่สองหรือหลักฐานทุติยภูมิ (Secondary Sources)

1) หลักฐานขั้นต้น ได้แก่ เอกสารจากสำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมุดคู่มือสำหรับราชการกระทรวงมหาดไทยที่รับราชการในมณฑลซึ่งมีพลเมืองนับถือศาสนาอิสลาม มติที่ประชุมคณะรัฐมนตรี พระราชบัญญัติและแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ระเบียบและรายงานการประชุม รวมทั้งเอกสารนโยบายของรัฐในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้

2) หลักฐานชั้นรอง ได้แก่ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งการจัดการศึกษาของชาติ และการจัดการศึกษาตามวัฒนธรรม โดยเฉพาะการศึกษาศาสนาอิสลามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อศึกษาเกี่ยวกับสภาพการจัดการศึกษา และการดำเนินนโยบายการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

1.1.2 แหล่งข้อมูลสำคัญ มีดังนี้

- 1) สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเทพฯ
- 2) หอวิชาวุฒานุสรณ์ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ
- 3) สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน กลุ่มงานโรงเรียนนโยบายพิเศษ
- 4) สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา และจังหวัดนราธิวาส
- 5) สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
- 6) สถาบันปอเนาะ และโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

1.2 การคัดเลือกเอกสาร ผู้วิจัยพิจารณาความน่าเชื่อถือและความถูกต้องของเอกสารแต่ละฉบับ โดยใช้เกณฑ์การวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ ประกอบด้วยเกณฑ์การวิพากษ์ภายใน (Internal Criticism) และเกณฑ์การวิพากษ์ภายนอก (External Criticism) ในการกำหนดกรอบการพิจารณาเกี่ยวกับสาระเนื้อหาทางวิชาการ หรือข้อค้นพบจากเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้อง อันมีรายละเอียดดังนี้

- 1) เกณฑ์การวิพากษ์ภายใน พิจารณา 4 ประเด็น คือ
 - ก. ผู้เขียนเอกสารนั้น เป็นผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรง เป็นผู้เชี่ยวชาญ และมีความสามารถในสาระเนื้อหาของเอกสาร หรือหลักฐานนั้นๆ
 - ข. แหล่งอ้างอิงของเอกสารหรือหลักฐานเชื่อถือได้
 - ค. เนื้อหาสาระของเอกสารเป็นผลการศึกษานบนพื้นฐานของข้อเท็จจริง ทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ และปรากฏการณ์ทางสังคม ที่เกิดขึ้นโดยไม่มีลักษณะของการบิดเบือนความจริง หรือเป็นเพียงความคิดเห็นส่วนตัวของผู้เขียนหรือผู้ศึกษา
 - ง. สาระเนื้อหาสื่อความหมายชัดเจน และมีความหมายตรงประเด็น
- 2) เกณฑ์การวิพากษ์ภายนอก พิจารณา 4 ประเด็น คือ
 - ก. แหล่งที่มาของเอกสารเป็นแหล่งที่เชื่อถือได้
 - ข. พิจารณาความน่าเชื่อถือของผู้เขียนเอกสาร หรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และสถานภาพของผู้เขียน
 - ค. ความน่าเชื่อถือของเอกสารและหลักฐาน เป็นเอกสารต้นฉบับหรือได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการ

ง. วัตถุประสงค์ของเอกสารและเนื้อหาข้อมูลเป็นที่ยอมรับและเชื่อถือได้
จากนั้น ผู้วิจัยได้พิจารณาเอกสาร และคัดเลือกไว้เพื่อเป็นหลักฐานใน
การวิจัย ข้อมูลที่รวบรวมเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการศึกษาของไทยและพัฒนาการ
การศึกษาของคนไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ตั้งแต่ พ.ศ. 2441 ถึง พ.ศ. 2549
รวมทั้งบริบททางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ทั้งภายในและ
ภายนอกประเทศ

1.3 การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร เป็นการตรวจสอบความถูกต้อง และ
ความเชื่อถือได้ของข้อมูลที่ได้คัดเลือกมาแล้ว ด้วยการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับสถานการณ์และ
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จากหลักฐานหรือเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อถือได้ แล้วนำประมวลภาพ
เหตุการณ์ และวิเคราะห์เหตุการณ์ โดยปรับความคิดให้มีความเป็นวัตถุวิสัยหรือให้มีความ
น่าเชื่อถือมากที่สุด โดยเทียบเคียงกับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่สามารถศึกษาและยืนยันได้จาก
ข้อมูลที่พิสูจน์แล้ว

2. วิธีการทางปรากฏการณ์วิทยา

การศึกษาทางปรากฏการณ์วิทยา ของการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสาม
จังหวัดชายแดนภาคใต้ ระหว่าง พ.ศ. 2441 ถึง พ.ศ. 2549 ในครั้งนี้ เป็นการศึกษาที่มีความสำคัญ
เป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นการศึกษาโดยอาศัยประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูล ซึ่งเป็นบุคคลที่ได้
ประสบกับเหตุการณ์ต่างๆในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความซับซ้อนทาง
วัฒนธรรม (Complexity) ระหว่างวัฒนธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น และมีความเป็นนามธรรม
สูง เพราะสัมพันธ์กับหลักศาสนาอิสลามอันเป็นวิถีทางในการดำเนินชีวิตของคนไทยมุสลิมในสาม
จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งไม่สามารถทำการวิจัยและทำนายผลในเชิงปริมาณได้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึง
ใช้วิธีการทางปรากฏการณ์วิทยา อันเป็นวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อทำการศึกษาวิจัยในครั้ง
นี้ เพื่อให้ได้ข้อมูลในส่วนที่เป็นความจริงจากประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูล และใช้วิธีการวิเคราะห์
ปรากฏการณ์วิทยาแบบเฮอริเมนิวติก (Hermeneutic) เพื่อบรรยายและอธิบายความเข้าใจ
ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยให้ความสำคัญ
กับองค์รวมของปัญหาการจัดการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อาศัย
การค้นหาคำความหมายและทำความเข้าใจประสบการณ์การรับรู้ของแต่ละบุคคล ว่าเกิดเหตุการณ์
อะไรกับบุคคลต่างๆ เหล่านั้น เหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นเมื่อใด และประสบการณ์ต่างๆ เหล่านี้มี
ความหมายต่อบุคคลผู้ให้ข้อมูลอย่างไร ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้เทคนิควิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการ
สังเกต และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อให้บุคคลต่างๆ เหล่านั้นได้บอกเล่าประสบการณ์ และ

ตอบข้อคำถามในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยผู้วิจัยได้ใช้ภาษาไทยเป็นสื่อในการทำความเข้าใจ โดยผู้ให้ข้อมูลอาจใช้ภาษามลายูท้องถิ่น ประกอบการตอบข้อคำถามบ้าง แต่ผู้วิจัยได้ขอให้ผู้ให้ข้อมูลได้อธิบายความเพิ่มเติมเป็นภาษาไทย เพื่อเข้าใจประสบการณ์ต่างๆ อย่างถูกต้อง และเข้าใจความหมายที่ผู้ให้ข้อมูลต้องการนำเสนออย่างแท้จริง

วิธีการทางปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological Approach)¹ ของการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดให้เหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นบริบทของการศึกษา และจัดการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นเนื้อหาของการศึกษา เพื่อเป็นกรอบในการเก็บรวบรวมข้อมูลประสบการณ์จากผู้ให้ข้อมูลโดยผู้วิจัยได้อาศัยข้อค้นพบจากการวิจัยเอกสาร เป็นข้อมูลพื้นฐานในการสังเกตและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล เพื่อทำความเข้าใจและค้นหาความหมายจากประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลในบริบททางสังคมของแต่ละบุคคล

สำหรับการเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลนั้น ผู้วิจัยให้สำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพื่อให้ได้ผู้ให้ข้อมูลที่เหมาะสม เป็นผู้มีประสบการณ์หรือเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดลักษณะของผู้ให้ข้อมูล ดังนี้คือ ผู้ให้ข้อมูลต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และต้องมีประสบการณ์ที่หลากหลายที่สอดคล้องกับประเด็นในการวิจัย โดยผู้วิจัยคำนึงถึงขนาดของกลุ่มผู้ให้ข้อมูล โดยจำกัดจำนวนผู้ให้ข้อมูลกลุ่มละไม่เกิน 10 ราย ทั้งนี้เพื่อให้ผู้วิจัยสามารถดำเนินการเก็บข้อมูลได้อย่างครบถ้วน นอกจากนั้น ผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิดในการเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลของสตีฟ (Steeves)² ซึ่งกล่าวถึงการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำหรับการวิจัยแบบปรากฏการณ์วิทยาว่า สิ่งที่ผู้วิจัยควรนำมาพิจารณาประกอบมี 3 ประการ คือ

(1) สถานที่ ในบริบทของเรื่องที่ทำการศึกษา

(2) เวลา ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง เพราะในสถานที่ต่างกัน เวลาต่างกัน

ความรู้สึกของบุคคลต่อปรากฏการณ์และการตีความหมายของประสบการณ์ที่ได้ประสบอาจแตกต่างกันได้

¹ ชาย โพธิ์สิตา, ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ, (นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2547), หน้า 186 - 205.

² Steeves, R. H. " Sampling," In M. Z. Cohen, D. L. Kahn, and R. H. Steeves (Eds.), *Hermeneutic Phenomenological Research: A Practical Guide for Nurse Researchers*, (Thousand Oaks, California: Sage, 2000), pp. 45 - 56.

(3) แบบแผนการแสดงออก ซึ่งความหมายของประสบการณ์ส่วนตัวของผู้ถูกศึกษา เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในการแสดงความหมายหรือความรู้สึกของคนในสังคม โดยมีภาษาเป็นสิ่งสำคัญ เพราะแม้มีวัฒนธรรมเดียวกัน คนต่างชนชั้นกันก็มีภาษาแตกต่างกัน

2.1 ผู้ให้ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้เวลาประมาณ 1 ปี คือ ในปี 2549 เพื่อลงพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้และบางอำเภอในจังหวัดสงขลา ในบางชุมชนหรือหมู่บ้าน และในหลายโอกาส เพื่อสนทนากับบุคคลกลุ่มต่างๆ อาทิ

- ข้าราชการทหาร ที่เป็นเพื่อนกับผู้วิจัย ที่ถูกส่งไปประจำอยู่ที่ อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา
- ตำรวจตระเวนชายแดน ทั้งที่ถูกย้ายออกมาประจำการอยู่ที่ อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก และที่ยังประจำการอยู่ที่ จังหวัดยะลา
- ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ในโอกาสที่ไปสังเกตการณ์ การประชุมครูของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ที่โรงแรมซี.เอส.ปัตตานี
- ครูโรงเรียนรัฐบาลที่เป็นชาวไทยพุทธ โอกาสที่เข้าไปเยี่ยมโรงเรียนอุดมศาสตร์วิทยา อำเภอเมือง จังหวัดยะลา โดยครูดังกล่าว เป็นครูที่รัฐบาลสนับสนุนการจัดการเรียนการสอนให้แก่โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม และโอกาสที่ไปร่วมทานอาหารกับตัวแทนหอการค้าจังหวัดยะลา
- ชาวไทยมุสลิม อาทิ โต๊ะครู แม่บ้าน เยาวชนที่อยู่ในวัยทำงาน และนักเรียน ทั้งสายสามัญและสายศาสนา โอกาสที่ผู้วิจัยเข้าไปทำรายงานประกอบการศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อวิเคราะห์หาองค์ความรู้ภายในชุมชน เพื่อนำมาเสนอเป็นวิธีการในการสร้างสันติสุขในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และโอกาสที่นำสื่อการเรียนการสอน เข้าไปให้การสนับสนุนแก่โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามบางแห่งในพื้นที่

จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่า บุคคลกลุ่มต่างๆ มีประสบการณ์ ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษา ในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้แตกต่างกัน อาทิ

- ครูใหญ่ในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามบางแห่ง ไม่ทราบข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับการแปรสภาพจากปอเนาะมาเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม
- ข้าราชการทหารและตำรวจส่วนใหญ่ ได้ข้อมูลทางการข่าวในรูปแบบเดียวกันว่า การฉีดสีสเปรย์บนพื้นถนนและป้ายชื่อหมู่บ้านของทางราชการ เป็นการแสดงอาณาเขตของกลุ่มผู้ก่อความไม่สงบ ให้หลีกเลี่ยงการเข้าไปในพื้นที่ดังกล่าว

- ครูรัฐบาลจะพูดถึงการแย่งเด็กนักเรียน ของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม เพื่อเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ของเจ้าของโรงเรียน ด้วยการนำเงินอุดหนุนที่ได้รับไปซื้อรถยนต์ใหม่

- ขณะที่ครูโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม จะพูดถึงการขาดแคลนงบประมาณ ที่จะต้องนำมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน อาทิ เงินเดือนครูสอนศาสนา รวมถึงการขาดแคลนอาคารสถานที่ และสื่อการเรียนการสอน เป็นต้น ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำข้อมูลส่วนบุคคลของกลุ่มบุคคลต่างๆ มาทำการวิเคราะห์ พบว่า ความแตกต่างกันของประสบการณ์การรับรู้ มีผลมาจากข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลที่มีภูมิหลังแตกต่างกัน ได้แก่

(1) ระดับอายุ กล่าวคือ หากเป็นผู้ที่มีอายุมาก มีประสบการณ์ และผ่านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเป็นระยะเวลาานาน จะมีฐานข้อมูลเพียงพอ สามารถคิดเชื่อมโยง และสะท้อนความรู้ และความเข้าใจในปรากฏการณ์ต่างๆ ได้มากกว่าผู้ที่มีอายุน้อย

(2) ประสบการณ์การศึกษา กล่าวคือ ผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากสถาบันการศึกษาของรัฐ จะมีทัศนคติต่อระบบราชการดีกว่าผู้ที่ไม่ได้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนของรัฐ ผู้ที่จบการศึกษาทางด้านศาสนาอิสลามในระดับสูง ก็จะมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องการจัดการศึกษาทางด้านศาสนาอิสลามมากกว่าผู้ที่จบในระดับต่ำ นอกจากนี้ ผู้ที่มีประสบการณ์การศึกษาศาสนาอิสลามในต่างประเทศ และผู้ที่ศึกษาศาสนาอิสลามภายในประเทศไทย ก็จะมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องศาสนาอิสลามในบางด้านที่แตกต่างกัน

(3) ตำแหน่งหน้าที่การงาน กล่าวคือ ผู้ที่ทำงานในหน่วยงานของรัฐ ไม่ว่าจะป็นข้าราชการทหาร ตำรวจ ครู หรือข้าราชการพลเรือนอื่นๆ จะมีทัศนคติที่ดีต่อระบบราชการ มากกว่าผู้ที่ไม่ได้รับราชการ หรือไม่ได้ทำงานกับหน่วยงานของรัฐ

จากข้อมูลเบื้องต้นดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้นำมากำหนดประเภทกลุ่มผู้ให้ข้อมูล โดยคำนึงถึงระดับอายุ ประสบการณ์การศึกษา และตำแหน่งหน้าที่การงาน ให้ครอบคลุมกับเนื้อหาที่จะทำการศึกษา โดยคำนึงถึงลักษณะเฉพาะที่ใกล้เคียงกัน โดยแบ่งกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ 1	ผู้ให้ข้อมูลเป็นผู้มีประสบการณ์การจัดศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
กลุ่มที่ 2	ผู้ให้ข้อมูลเป็นผู้มีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งศึกษาการรับรู้ ความเข้าใจ และการให้ความหมายต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ดังนั้น เครื่องมือที่สำคัญที่สุด คือ ตัวผู้วิจัย ซึ่งต้องเตรียมตัว ทั้งเรื่องความรู้ในระเบียบวิธีการวิจัย และฝึกเทคนิคการรวบรวมข้อมูล เทคนิคการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การจดบันทึกภาคสนาม โดยผู้วิจัยได้ฝึกออกภาคสนามจนมีทักษะที่เหมาะสม เพื่อสามารถเก็บรวบรวมข้อมูลได้อย่างเต็มที่ในการสังเกต และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เตรียมเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1) เทปบันทึกเสียง อุปกรณ์บันทึกเทป เช่น เมโมไรการ์ด เป็นต้น และสมุดบันทึกภาคสนาม

2) แนวคำถามในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยได้สร้างขึ้น จากการทบทวนวรรณกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ มาเป็นแนวทางในการสร้างคำถาม ในแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างประกอบด้วย 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 คำถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไป ประกอบด้วย ชื่อและนามสกุล ภูมิลำเนา วันเดือนปีเกิด เพศ ศาสนา อายุ อาชีพส่วนตัว อาชีพครอบครัว ประวัติการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมจนถึงระดับสูงสุด ประวัติการศึกษาด้านศาสนา ประวัติการศึกษาในต่างประเทศ ตำแหน่งหน้าที่ทางด้านศาสนาอิสลาม และบริบททางสังคม

ส่วนที่ 2 คำถามเกี่ยวกับบริบททางสังคมของผู้ให้ข้อมูล ประสบการณ์ การรับรู้ ความคิดเห็น ความเข้าใจ ความรู้สึก และการให้ความหมายต่อประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยมีแนวคำถามดังนี้

- 1) ประสบการณ์การรับรู้ถึงพัฒนาการการศึกษาของคนไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
- 2) การรับรู้ถึงเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาและเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่
- 3) ความเข้าใจต่อสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการการจัดการศึกษาของชาวไทยมุสลิม
- 4) ความคิดเห็นต่อประสบการณ์และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ความเป็นเหตุเป็นผล และสิ่งที่ส่งผลต่อการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
- 5) การปรับตัวของผู้ให้ข้อมูลต่อสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่ และความคิดเห็นต่อการจัดการศึกษาในสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้

- 6) ความต่อเนื่องของเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่ที่ส่งผลกระทบต่อการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้จนถึงปัจจุบัน
- 7) ความต่อเนื่องของเหตุการณ์ในอดีตที่ส่งผลต่อการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบันและแนวโน้มการจัดการศึกษาในอนาคต
- 8) ความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลต่อการจัดการศึกษาตามนโยบายของรัฐในสภาวะการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้
- 9) ความคิดเห็นต่อการจัดการศึกษาที่เหมาะสมสำหรับคนไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบัน
- 10) ความคิดเห็นต่อการจัดการศึกษา เพื่อแก้ไขปัญหาความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้

2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ต้องการข้อมูลที่ลึกซึ้งและเชื่อถือได้ โดยเฉพาะข้อมูลที่สะท้อนความคิดเห็นและความรู้สึกของผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยต้องอาศัยการสร้างสัมพันธภาพ และจรรยาบรรณของผู้วิจัยในการพิทักษ์สิทธิของผู้ให้ข้อมูลในบางกรณี สำหรับขั้นตอนในการเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นแรก

ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ในเรื่องพัฒนาการการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ใน พ.ศ. 2441 – พ.ศ. 2549 จากนั้นผู้วิจัยได้สรุปกรอบแนวคิดในการเก็บรวบรวมข้อมูล และได้ทำการติดต่อหน่วยงานและผู้มีส่วนร่วมในพื้นที่ เพื่อนำมาวางแผนการออกเก็บข้อมูลภาคสนาม ในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้รับความอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากบุคคลต่างๆ ที่ให้คำแนะนำต่างๆ แก่ผู้วิจัย ดังนี้

1) รศ.ดร.กรรณิการ์ สัจกุล ได้แนะนำเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทางการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และได้แนะนำให้ผู้วิจัยได้เข้าร่วมเวทีสัมมนาทางวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ได้แก่

- 1.1) งานมหกรรมสันติวิธีเพื่อสันติภาพชายแดนใต้ วันที่ 29 – 31 สิงหาคม พ.ศ. 2551 ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา ผู้วิจัยเข้าร่วมในฐานะผู้ร่วมเสวนาศาสนสัมพันธ์
- 1.2) การชุมนุมลูกเสือโลกมุสลิม ณ เมืองมะละกา รัฐมะละกา ประเทศมาเลเซีย วันที่ 19 – 22 สิงหาคม พ.ศ. 2551 ผู้วิจัยเป็นหนึ่งในคณะผู้ร่วมสังเกตการณ์

1.3) มหกรรมสันติวิธีครั้งที่ 2 “เวทีบทความและงานวิจัยด้านสันติศึกษา” ณ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ วันที่ 2 - 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2551 ผู้วิจัยเป็นผู้ร่วมสัมมนา

1.4) การประชุมพิจารณา แนวทางการพัฒนาการจัดการศึกษาโรงเรียนเอกชน สอนศาสนาอิสลาม ประเภท 15 (1) ที่ได้รับเงินอุดหนุน 60% ที่วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี วันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2550 ผู้วิจัยได้เข้าร่วมในฐานะผู้สังเกตการณ์ในการดำเนินการวิจัย

1.5) การสัมมนาทางวิชาการนานาชาติ เรื่อง วิกฤตการรับรู้และการอ้างชาติพันธุ์ในสุวรรณภูมิ วันที่ 30 - 31 สิงหาคม พ.ศ. 2550 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ผู้วิจัยเป็นผู้ร่วมสัมมนา

1.6) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง หนึ่งทศวรรษการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ จัดโดย ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ณ ห้องประชุมเทพยสุวรรณ อาคาร 36 ปี คณะอักษรศาสตร์ฯ วันที่ 24 - 25 สิงหาคม พ.ศ. 2550 ผู้วิจัยเป็นผู้ร่วมสัมมนา

1.7) การประชุมครูสังกัดเขตพื้นที่การศึกษาใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ (เฉพาะครูโรงเรียนรัฐบาล) ณ โรงแรม C.S. ปัตตานี วันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2549 ผู้วิจัยเป็นผู้สังเกตการณ์

2) รศ.ดร.อารง สุทธาศาสตร์ ได้แนะนำให้ผู้วิจัยได้รู้จักกับ ดร.อะหมัด ยี่สุนทร เลขานุการ วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ซึ่งแนะนำให้รู้จักและสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล

3) อาจารย์ศิริพันธ์ พัฒนชนม์ โรงเรียนราชวินิตมัธยม อาจารย์ได้แนะนำให้ผู้วิจัยได้รู้จักกับผู้อำนวยการสัจจา ศรีเจริญ โรงเรียนมหาวชิราวุธ อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็น ผู้ประสานงานให้ผู้วิจัยได้รู้จักกับท่านประเสริฐ แก้วเพชร ผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการ ดูแลสามจังหวัดชายแดนภาคใต้, ผศ.นิพัทธ์ ระเบิดอาหมัด รองอธิการบดีฝ่ายพัฒนานักศึกษาและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และนายเชียร ศรีเรือง ผู้อำนวยการเขตพื้นที่การศึกษาปัตตานีเขต 2

4) พ.ต.ท.หญิง ดร.สายสวาท บัจฉิวิทย์ ได้ช่วยประสานงานให้ผู้วิจัยได้เยี่ยมชมงานโรงเรียนในโครงการพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนฯ ในเขตพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และประสานให้ผู้วิจัยได้รู้จักกับครูโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนในจังหวัดยะลาและนราธิวาส

5) อาจารย์มุฮัมมัด อัสมี อาบูบากา ประธานเครือข่ายโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม ในโครงการตามพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี อาจารย์เป็นผู้ประสานงานให้ผู้วิจัยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของโรงเรียนเครือข่าย เพื่อให้ผู้วิจัยได้เข้าใจสภาพปัญหา และแนวทางในการพัฒนาการจัดการศึกษาของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

6) บาทหลวง ภูวนัส กิจสวัสดิ์ ผู้จัดการโรงเรียนแสงทองวิทยา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา และอาจารย์สิทธิโชค เพชรเอียง ผู้ให้ความอนุเคราะห์สถานที่ เพื่อใช้เป็นฐานในการเดินทางลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูล และเป็นผู้แนะนำให้ผู้วิจัยได้รู้จักกับ อาจารย์รชเชิด เป็นแหล่งแนะนำผู้อำนวยการ โรงเรียนดัสดีกีเยห์ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา

7) อาจารย์ศิริลักษณ์ มโนรมย์ ผู้อำนวยการกลุ่มงานโรงเรียนนโยบายพิเศษ ปฏิบัติหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญ (ผชช.) เฉพาะด้านนโยบายและแผน สำนักบริหารงานคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน (สช.) กระทรวงศึกษาธิการ ท่านได้ให้ผู้วิจัยเข้าพบและสัมภาษณ์ ตลอดจนเปิดเวทีให้ผู้วิจัยได้เรียนแผนพัฒนาการศึกษาของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

ขั้นที่สอง

การเก็บข้อมูลภาคสนาม เริ่มด้วยการสำรวจภาคสนามเบื้องต้น (Preliminary Survey) และประสานงานเครือข่ายในพื้นที่แต่ละจังหวัด ในระหว่างวันที่ 12 กรกฎาคม - 31 ธันวาคม พ.ศ. 2549 ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ได้แก่ ผู้บริหารสถาบันปอเนาะ โต๊ะครู และชาวบ้าน เพื่อทำความเข้าใจบริบททางสังคม และการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และสร้างความคุ้นเคยกับกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ขั้นที่สาม

ผู้วิจัยได้กลับมาวางแผนและเตรียมการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูล จากนั้นผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลข้อมูล โดยอาศัยเทคนิคการบอกต่อ (Snow Ball Technique) โดยผู้วิจัยได้ขอให้บุคคลต่างๆ ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์เป็นผู้ให้ข้อมูล ได้แนะนำต่อๆ กันไป และเป็นผู้ที่ผู้วิจัยใช้ในการอ้างอิงไปยังกลุ่มผู้ให้ข้อมูลอื่นๆ

อนึ่ง ในการลงพื้นที่เก็บข้อมูลนี้ ผู้วิจัยได้รับการแนะนำให้รู้จักกับกลุ่มบุคคลต่างๆ เป็นจำนวนมาก แม้บางคนไม่ได้เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในการศึกษาวิจัย แต่ผู้วิจัยก็ถือโอกาสสัมภาษณ์ ทำความรู้จัก เพื่อทำความเข้าใจเพิ่มเติม และเพื่อขอให้บุคคลเหล่านั้น ช่วยแนะนำบุคคลต่างๆ ให้แก่ผู้วิจัยต่อไป

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูล ในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ในระหว่างวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2550 – 31 ตุลาคม พ.ศ. 2551 การสัมภาษณ์ มีวิธีการดังนี้

ครั้งที่ 1 เป็นการโทรศัพท์นัดหมาย หรือเข้าไปพบเพื่อทำความรู้จัก

ครั้งที่ 2 เป็นการนัดพบเพื่อขอสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลและบันทึกเทป

ครั้งที่ 3 เป็นการนำเสนอบันทึกการถอดเทป

การลงพื้นที่ในแต่ละช่วงเวลานั้น ไม่มีกำหนดแน่นอน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสะดวกของผู้ให้ข้อมูล โดยผู้วิจัยคำนึงถึงความสะดวกและความปลอดภัยเป็นสำคัญ อาทิ ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับการเดินทางไปพบผู้ให้ข้อมูลที่บ้าน ที่ทำงาน หรือสถานที่ ที่ผู้ให้ข้อมูลมีความรู้สึกปลอดภัยในการให้สัมภาษณ์ สภาพแวดล้อมไม่มีเสียงดังรบกวนสมาธิในการสนทนา และไม่มีกำหนดระยะเวลา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสะดวกของผู้ให้ข้อมูลว่าจะยุติการสัมภาษณ์เมื่อใด ซึ่งโดยปกติแล้วการสนทนาแบบไม่เป็นทางการจะใช้เวลาประมาณ 45 นาที และการบันทึกเทปสัมภาษณ์จะใช้เวลาประมาณ 90 – 120 นาที

ในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยพิจารณาจากหลายปัจจัยประกอบกัน ดังนี้

1) ความเต็มใจของผู้ให้ข้อมูลในการที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูลในการวิจัย

2) บริบททางสังคม ประสบการณ์ ความรู้ และความเข้าใจของผู้ให้ข้อมูล เกี่ยวกับการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

3) ความเป็นตัวแทนของผู้ให้ข้อมูล กล่าวคือ เป็นผู้ให้ข้อมูลที่มีความหลากหลายในระดับอายุ ศาสนา ประสบการณ์การจัดการศึกษา สถานภาพทางสังคม และประเภทของการจัดการศึกษา ทั้งการจัดการศึกษาของรัฐและเอกชน

ขั้นที่สี่

หลังจากที่ได้ทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลครบทั้ง 2 กลุ่มแล้ว ผู้วิจัยได้ทำการสังเคราะห์และวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นที่ได้จากการถอดเทปการสัมภาษณ์ และได้เดินทางไปดูงาน ชุมชนมุสลิมโลกมุสลิม ณ เมืองมะละกา รัฐมะละกา ประเทศมาเลเซีย เมื่อวันที่ 19 – 22 สิงหาคม พ.ศ. 2551 และร่วมประชุมสัมมนาผู้บริหารและครูโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม ในโครงการตามพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อวันที่ 20 – 23 กันยายน พ.ศ. 2551 ณ โรงแรมหาดใหญ่ ฮอลิเดย์ จังหวัดสงขลา เพื่อรับทราบนโยบายและแนวทางการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐ เรื่องการจัดการศึกษาของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ขั้นสุดท้าย

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาทั้งหมด มาทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล และเขียนเป็นรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

2.5 ความเชื่อถือได้ของข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูล ดังนี้

- 1) การสร้างความเชื่อถือของผู้วิจัย โดยการสร้างสัมพันธภาพระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูลก่อนการสัมภาษณ์ เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลเกิดความไว้วางใจในตัวผู้วิจัย ซึ่งมีผลต่อความถูกต้องและเป็นจริงของข้อมูล
- 2) การยืนยันความถูกต้องของข้อมูล โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ที่ได้จากการบันทึกอย่างเป็นระบบ นำกลับไปย้อนถามผู้ให้ข้อมูลว่าเป็นจริง หรือตรงกับความรู้สึกของผู้ให้ข้อมูลหรือไม่ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการยืนยันความถูกต้องของข้อมูลว่าเป็นจริง และตรงกับการข้อมูลที่ผู้ให้ข้อมูลต้องการสื่อถึง
- 3) การตรวจสอบความไว้วางใจได้ของข้อมูล ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้รับการจากผู้ให้ข้อมูล ไปถามซ้ำกับผู้ให้ข้อมูลอื่นๆ และอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เพื่อเป็นการยืนยันความตรงของข้อมูล ตามวัตถุประสงค์ที่ศึกษา
- 4) ความสามารถในการนำไปประยุกต์ใช้ได้ ผู้วิจัยใช้การนำเสนอวิธีการศึกษาระเบียบวิธีวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูล และบริบทที่ศึกษา เพื่อเป็นการเพิ่มความน่าเชื่อถือได้ของการวิจัย โดยเฉพาะการนำผลการวิจัยไปใช้
- 5) การยืนยันผลการวิจัย ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลที่สำคัญของผู้ให้ข้อมูล ในทุกขั้นตอนของการเก็บรวบรวมข้อมูล ตลอดจนผลการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อเป็นหลักฐานสำหรับการตรวจสอบ ได้แก่ แบบบันทึกภาคสนาม บันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ และเอกสารการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างละเอียด โดยจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ
- 6) การตรวจสอบสามเส้าของผู้ให้ข้อมูล เพื่อเป็นการลดและป้องกันความลำเอียงหรืออคติ ที่อาจเกิดขึ้นในกระบวนการตีความข้อมูล ผู้วิจัยจะไม่รีบด่วนสรุปข้อมูล แต่จะรอวิเคราะห์ข้อมูลจากมุมมองของผู้ให้ข้อมูล อย่างน้อย 3 ท่าน จนเกิดความมั่นใจว่า ข้อมูลสรุปที่ได้เป็นข้อมูลที่สอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูล และบริบทที่ผู้วิจัยทำการศึกษา

2.6 การสิ้นสุดการเก็บรวบรวมข้อมูล

การสิ้นสุดของการเก็บรวบรวมข้อมูล สิ้นสุดเมื่อข้อมูลมีความอิ่มตัว (Saturation of Data) โดยผู้วิจัยพิจารณาจากการที่ผู้วิจัยไม่สามารถค้นหาข้อมูลเพิ่มเติมจากที่มีอยู่ได้อีก โดยพิจารณาจากการวิเคราะห์หัวข้อ และเนื้อหา ว่าไม่มีเพิ่มเติมจากเดิมที่มีอยู่ หรือเปรียบเทียบกับการศึกษาที่ผ่านมา ว่าข้อมูลที่ได้รับไม่มีความแตกต่างกัน และผู้ให้ข้อมูลกับผู้วิจัยมีความเข้าใจตรงกันในข้อมูลที่ได้รับ

2.7 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยประยุกต์ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลของแวน มาเนน³ (Van Manen) ซึ่งเป็นวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับการยอมรับ ว่ามีความสอดคล้องตามแนวคิดทางปรากฏการณ์วิทยาแบบเฮร์เมเนิวติก เป็นวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลที่ช่วยให้การวิจัยครั้งนี้บรรลุวัตถุประสงค์ โดยมีขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

- 1) ผู้วิจัยถอดเทปข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยละเอียด นำมาบันทึกให้เป็นระเบียบในรูปแบบฟอร์มวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อบันทึกเหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นในขณะนั้น
- 2) ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการถอดเทป และข้อมูลที่บันทึกในภาคสนาม มาอ่านทบทวนหลายๆ ครั้ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจในภาพรวมของข้อมูลที่ได้ และประสบการณ์ที่สำคัญของผู้ให้ข้อมูล
- 3) ผู้วิจัยกลับมาอ่านข้อมูลอีกครั้งโดยละเอียด บรรทัดต่อบรรทัด แล้วตีความและทำการดึงข้อความหรือประโยคสำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกนึกคิดของผู้ให้ข้อมูล ภายใต้คำบอกเล่าที่แท้จริงของผู้ให้ข้อมูล พร้อมใส่รหัสข้อมูล โดยการตีความนั้น ผู้วิจัยใช้ทั้งกระบวนการเชื่อมโยงประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูล (Hermeneutic Circle) และการผสมผสานความรู้จากภูมิหลังของผู้วิจัยเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูล
- 4) นำข้อความหรือประโยคที่มีความหมายเหมือนกัน มารวบรวมไว้ในกลุ่มเดียวกัน โดยมีรหัสข้อมูลกำกับทุกข้อความหรือทุกประโยค แล้วตั้งชื่อคำหลักสำคัญ ซึ่งจะจัดได้ทั้งกลุ่มใหญ่ และกลุ่มย่อย ที่อยู่ภายใต้ความหมายเดียวกันกับกลุ่มใหญ่ ทำให้ผู้วิจัยทราบว่าข้อมูลมากน้อยเพียงใด ข้อมูลโดยยังขาดความชัดเจน หรือยังไม่ครบถ้วน เพื่อให้ผู้วิจัยจะได้ค้นคว้าเพิ่มเติม เพื่อแสวงหาข้อมูลต่อไป

³ Van Manen, M. *Research Lived Experience*, (Canada: The Athlone Press, 1990).

5) รวบรวมคำหลักสำคัญที่ได้ เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ของผู้ให้ข้อมูล เกี่ยวกับการจัดการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และนำคำหลักสำคัญที่ได้ไปให้ผู้ให้ข้อมูลทำการตรวจสอบว่ามีความหมายตรงกับที่ได้ให้ข้อมูลหรือไม่

6) เขียนอภิปรายให้เห็นความรู้สึก และความหมายของประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยการเขียนบรรยายคำหลักสำคัญที่ได้จากการวิเคราะห์คำหลัก ซึ่งผู้วิจัยได้เขียนบรรยายอย่างละเอียดและชัดเจน ตามการรับรู้ของผู้ให้ข้อมูลเป็นหลัก และครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยผู้วิจัยยังไม่นำแนวคิดทฤษฎีไปอภิปรายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น แต่นำเสนอโดยยกตัวอย่างคำพูดประกอบคำหลักสำคัญ เพื่อแสดงความชัดเจนของปรากฏการณ์

7) ผู้วิจัยวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับ โดยใช้ปรัชญาทางการศึกษาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ และใช้แนวคิดและทฤษฎีทางมนุษยศาสตร์ และการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในการอภิปรายผล อันนำไปสู่ข้อเสนอแนะในการจัดการศึกษาที่เหมาะสมสำหรับคนไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

กล่าวโดยสรุป การศึกษาทางปรากฏการณ์วิทยาของการศึกษาของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้การวิจัยเอกสารเป็นการศึกษาพัฒนาการการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และใช้วิธีการทางปรากฏการณ์วิทยา เพื่อวิเคราะห์ถึงประสบการณ์ของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อศึกษาความจริงผ่านทางประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูล เพราะบุคคลเหล่านี้เป็นบุคคลที่สามารถแลเห็นสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างแท้จริง ซึ่งประสบการณ์เหล่านี้ เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิเคราะห์สภาพปัญหาความรุนแรง และความไม่สงบที่เกิดขึ้นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังนั้น การศึกษาทางปรากฏการณ์วิทยา จึงเป็นการศึกษาและวิเคราะห์ประสบการณ์ที่บุคคลต่างๆ ในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้ประสบจริงๆ ในชีวิตประจำวัน จากสิ่งที่พวกเขาได้กระทำในสถานการณ์ต่างๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เหล่านี้สามารถทำอะไรมาบ้าง ในช่วงเวลาใด เพราะเหตุใด เพื่อนำข้อมูลต่างๆ ที่ได้รับมาวิเคราะห์อย่างเป็นธรรม เพื่อสะท้อนความคิด และความรู้สึกของผู้มีประสบการณ์ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้น อันนำไปสู่การจัดการศึกษาที่เหมาะสมสำหรับชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อไป